

Στο verso των ελλήνων φωτογράφων

Από τη συλλογή του Φωτογραφικού Αρχείου Ε.Λ.Ι.Α.

της Μαθίλδης Πυρλή

Αφορμή για το άρθρο υπήρξε η καταγραφή των φωτογράφων που απαντούν στα οικογενειακά αρχεία του Ε.Λ.Ι.Α. και η ενημέρωση του κεντρικού καταλόγου φωτογράφων του Φωτογραφικού Αρχείου. Στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας δημιουργήθηκε η ευκαιρία για να μελετηθεί το πιο ενδιαφέρον ίσως, αλλά και περισσότερο περιφρονημένο τμήμα μιας φωτογραφίας: το verso της.

Ξεκίνησε έτσι η καταγραφή των λιθογραφείων που κατασκεύαζαν φωτογραφικά χαρτόνια για λογαριασμό των φωτογραφικών οίκων. Εδώ παρουσιάζονται ορισμένες παρατηρήσεις που προέκυψαν από την καταγραφή, με ιδιαίτερη έμφαση στην περίπτωση του λιθογραφείου του Bernhard Wachtl, με έδρα τη Βιέννη. Η μελέτη αφορά τους φωτογράφους της Ελλάδας και των ελληνικών παροικιών στη Μεσόγειο και τον Εύξεινο Πόντο. Πραγματοποιήθηκε σε δείγμα 309 φωτογράφων επί συνόλου 618 του Αρχείου. Καταγράφηκαν τριάντα πέντε (35) λιθογραφεία ελληνικά και ξένα που συνεργάζονταν με εξήντα (60) φωτογραφικούς οίκους.

Τον 19^ο αιώνα οι φωτογραφικές τεχνικές επέβαλαν την εκτύπωση των φωτογραφιών σε ιδιαίτερα λεπτό χαρτί, γεγονός που καθιστούσε το τελικό προϊόν της εκτύπωσης ευαίσθητο στη συνεχή χρήση. Γεννήθηκε λοιπόν η ανάγκη προστασίας και ανάδειξης της φωτογραφίας που αντιμετωπίστηκε με την επικόλλησή της σε ένα χαρτονάκι. Το χαρτονάκι –το verso– διατηρήθηκε ως στοιχείο της φωτογραφίας μέχρι και τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα. Τότε, η εξέλιξη των φωτογραφικών τεχνικών αλλά, κυρίως, η διάδοση της ερασιτεχνικής φωτογραφίας άλλαξαν ριζικά τη μορφή της φωτογραφίας και οδήγησαν σταδιακά στην κατάργηση του χαρτονιού.

Η απλή αυτή εφαρμογή, η επικόλληση της φωτογραφίας σε ένα χαρτόνι, συνέδεσε την τύχη του φωτογράφου με εκείνη του λιθογράφου. Το verso του χαρτονιού προσέφερε ένα πεδίο διαθέσιμο για γραφιστικές και διαφημιστικές εφαρμογές. Ο χαρακτήρας του σύντομα άλλαξε: μέσο υποστήριξης και προστασίας στην αρχή, σύντομα έγινε χώρος προβολής του φωτογραφικού οίκου.

Το σχήμα του χαρτονιού ακολουθεί αυτό της φωτογραφίας, έχοντας διαστάσεις ελαφρά μεγαλύτερες ώστε να δημιουργεί ένα πλαίσιο γύρω από την εικόνα. Το ύφος και η αισθητική του μεταβάλλεται ακολουθώντας τις επιταγές κάθε εποχής. Σε παραδείγματα πρώιμων φωτογραφιών του Αρχείου, των αρχών περίπου του 1860, το verso είναι κενό και φέρει μόνο την υπογραφή ή σφραγίδα του φωτογράφου. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1860 τα διακοσμητικά σχέδια αρχίζουν να καλύπτουν όλο και μεγαλύτερη επιφάνεια του verso, που πλέον κοσμείται με απλά ή περίπλοκα επαναλαμβανόμενα σχήματα τυπωμένα σε δύο ή τρία χρώματα. Στο recto του χαρτονιού, κάτω από τη φωτογραφία, εμφανίζονται ο βασιλικός θυρεός ή η έντυπη σφραγίδα του φωτογράφου. Στο verso έρχονται να προστεθούν και τα

βραβεία (μετάλλια) που απονεμήθηκαν στο φωτογράφο σε εθνικές εκθέσεις (Ολύμπια) ή σε διεθνείς¹.

Για λόγους διάκρισης και ανταγωνισμού, κάθε οίκος υιοθετεί το δικό του ιδιαίτερο λογότυπο που πολύ συχνά συνοδεύεται και από ένα θυρεό, συνήθως αρχαιοελληνικής έμπνευσης.

Η έδρα του οίκου δηλώνεται στην αρχή γενικά (πόλη), χωρίς άλλες λεπτομέρειες. Την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα αναγράφεται όχι μόνο η διεύθυνση του κεντρικού φωτογραφείου αλλά και εκείνη των υποκαταστημάτων του οίκου. Οι πληροφορίες δίνονται σε δύο γλώσσες, τα ελληνικά και τα γαλλικά². Το όνομα του λιθογράφου εμφανίζεται με πολύ μικρά γράμματα κάτω από το διακοσμητικό σχέδιο ή στο κατώτερο σημείο του verso.

Τα φωτογραφεία που έχουν τη δυνατότητα να διαφημίζονται μέσω της πίσω όψης της φωτογραφίας, δημιουργώντας δικό τους πρωτότυπο λογότυπο, είναι κυρίως τα φημισμένα της Αθήνας και των ελληνικών παροικιών στη Μικρά Ασία και την Αίγυπτο. Τα μικρότερα φωτογραφεία επιλέγουν να χρησιμοποιούν ένα διακοσμημένο verso με τυποποιημένο σχέδιο στην οποία απλά αναγράφεται με καλλιγραφικά γράμματα η λέξη «Souvenir», και μόνο μπροστά, κάτω από τη φωτογραφία, διακρίνεται έντυπη η σφραγίδα του φωτογράφου.

Για το σχεδιασμό και την εκτύπωση των χαρτονιών οι φωτογράφοι απευθύνθηκαν, όπως οι πίσω όψεις τους μαρτυρούν, σε λιθογραφεία του εξωτερικού, καθώς η άνθηση των ελληνικών λιθογραφείων καταγράφεται προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα³. Στο δείγμα που μελετήθηκε απαντούν –για τους Έλληνες φωτογράφους– λιθογραφεία κυρίως της Βιέννης⁴. Τα λιθογραφεία αυτά πιθανώς ειδικεύονταν στην εκτύπωση χαρτονιών για φωτογραφίες. Το βέβαιο είναι πως ξένοι γνωστοί φωτογραφικοί οίκοι της Τεργέστης (τότε πόλης της

¹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα στο βιβλίο Άλκης Ξανθάκης, *Η Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα με το φακό του Πέτρου Μωραΐτη*, Αθήνα, εκδόσεις Ποταμός, 2001, σελ 223.

² Τα λιθογραφεία του εξωτερικού δεν είχαν στην αρχή τυπογραφικά στοιχεία με ελληνικούς χαρακτήρες. Τύπωναν στα ελληνικά με λατινικούς χαρακτήρες. Μάνος Ελευθερίου, *Φωτογραφίες και Φωτογράφοι*, Αθήνα, εκδόσεις «Γνώση», 1981, σελ. 6.

³ Δημήτρης Παυλόπουλος, *Χαρακτική και Γραφικές Τέχνες*, Αθήνα, Εταιρία Εικαστικών Τεχνών Α. Τάσος, 1995, σ. 196.

⁴ Συχνότερα απαντούν τα λιθογραφεία των K. Krziwanek, Trapp & Münch, Türkel & Steiner, Ippol & Türkel, Eisenschiml & Wachtl, Κατάλογος Φ.Α. Ε.Λ.Ι.Α.

Αυστροουγγαρίας) συνεργάζονταν με τα ίδια λιθογραφεία της Βιέννης όπως και οι ελληνικοί⁵. Από τα στοιχεία της καταγραφής προέκυψε ότι την πλειοψηφία των φωτογραφικών οίκων είχε αναλάβει το λιθογραφείο ή πιθανά εκδοτικός οίκος του Bernhard Wachtl.

Για τον ίδιο τον λιθογράφο δεν έχουμε άλλη πληροφορία, πέραν όσων ο ίδιος δηλώνει με την υπογραφή του: «Bernhard Wachtl, Wien». Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί πότε εμφανίστηκε στα ελληνικά φωτογραφικά πράγματα. Αυτό που μπορεί με σιγουριά να ειπωθεί είναι ότι δημιούργησε ένα εκτεταμένο δίκτυο συνεργασιών στην Ελλάδα, αναλαμβάνοντας τριάντα έναν (31) φωτογραφικούς οίκους. Ανάμεσα στους φωτογράφους που συνεργάστηκαν με τον Wachtl περιλαμβάνονται γνωστά ονόματα των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, όπως οι αδελφοί Ρωμαΐδα, ο Γεώργιος Μωραΐτης, ο Αναστάσιος Γαζιάδης, οι αδελφές Κάντα, ο Νικόλαος Αντρειωμένος, ο Paul Zerji, ο Carl Merlin.

Μελετώντας τα σχέδια που φιλοτεχνούσε ο λιθογράφος γίνεται φανερό ότι διατηρούσε μια σειρά από κλισέ τα οποία μετέβαλλε ανάλογα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Αναστασίου Γαζιάδη, πειραιώτη φωτογράφου και των αδελφών Ρωμαΐδη, φωτογράφων στην Αθήνα. Οι πίσω όψεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες: ο λιθογράφος διατηρεί το διακοσμητικό σχέδιο, ακόμη και τη γραμματοσειρά και αλλάζει τελικά μόνο το όνομα του οίκου.

Την ίδια πρακτική ακολουθεί και στην μπροστά όψη της φωτογραφίας, φιλοτεχνώντας δύο σφραγίδες που μοιραία φέρουν την ίδια κεφαλή Ερμή με εκείνη που κοσμεί την πίσω όψη.

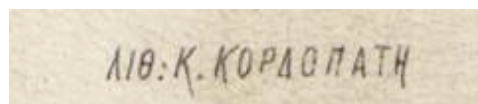

Ο Wachtl τυπώνει συνήθως σε άσπρα και μαύρα χαρτόνια, χρησιμοποιώντας χρυσαφί ή κόκκινο μελάνι.

⁵ Κατάλογος φωτογράφων Φ.Α. Ε.Λ.Ι.Α.

Οι συνεργασίες που διατηρούσε ο λιθογράφος εκτεινόταν και στα Βαλκάνια και στην Ανατολή. Το Βατούμ, η Τραπεζούντα, η Φιλιππούπολη, η Αδριανούπολη, η Κωνσταντινούπολη, η Σμύρνη, το Κάιρο ήταν πόλεις στις οποίες ο Wachtl δημιούργησε εμπορικούς δεσμούς⁶. Σε φωτογραφίες του Νικολάου Αντρειωμένου, επιφανούς φωτογράφου με έδρα την Κωνσταντινούπολη, συναντά κανείς δίγλωσσες επιγραφές, στα γαλλικά και τα οθωμανικά.

Την τελευταία δεκαετία του 19^{ου}, κάνουν δυναμική εμφάνιση τα ελληνικά λιθογραφεία. Ο Γρύσπος και ο Λοβέρδος, ο Παπαχρυσάνθου, ο Κοσκινίδης, ο Φορνάρης και πολλοί ακόμη, έρχονται να αντικαταστήσουν σταδιακά τους ξένους λιθογράφους και ανάμεσά τους και τον Wachtl. Η εγχώρια αγορά γίνεται προφανώς ανταγωνιστική. Την αλλαγή του λιθογραφείου ακολουθεί συχνά και η αλλαγή του σχεδίου του verso και του λογοτύπου του φωτογραφικού οίκου. Συχνότερα όμως ο νέος λιθογράφος διατηρεί το κλισέ και το χρησιμοποιεί με μικρές μεταβολές και κάποια αδεξιότητα στο σχέδιο, υπογράφοντάς το ως έργο του. Τέτοιο παράδειγμα συναντούμε στην περίπτωση του φωτογραφικού οίκου του Αναστασίου Γαζιάδη, όπου το σχέδιο του Bernhard Wachtl αντιγράφεται από το λιθογραφείο Κορδοπάτη.

Τα αποτελέσματα της καταγραφής έχουν ήδη καταχωρηθεί σε μια απλή ηλεκτρονική βάση. Η μελέτη αυτή θα μπορούσε να επεκταθεί στους φωτογραφικούς οίκους του εξωτερικού που αφθονούν στη συλλογή του Ε.Λ.Ι.Α., ώστε να προκύψουν νέα στοιχεία για την εξέλιξη του φωτογραφικού χαρτονιού και της σχέσης της με τον εκδοτικό χώρο.

⁶ Κατάλογος Φ. Α. Ε.Λ.Ι.Α.